न शक्यं मे विवेकादिनिरूपणमथापि तु । त्वत्पदाम्बुजसन्ध्यानाध्यस्ताधीः कृतवानहम् ॥ १ ॥

इति श्रीमद्वल्लभनन्दनचरणशरणश्रीमद्रघुनाथकृतौ विवेकधैर्याश्रयदीपिका समाप्ता ॥

[गो.] अन्ययुगेषु धर्मस्यैव प्राधान्याद्विहितभक्त्यादीनां साधनसाध्यत्वात् तैरेव विहितभक्त्युपासनाकर्मादीनां फलं भवति । कलिस्तु पापप्रधान इति साधनानामसम्भवाद्विहितभक्त्यादिमार्गा दुःसाध्याः, प्रत्युत यत् किञ्चित्करणेपि पाषण्डप्रवेशेन पापमपि जायत इति सर्वथा दुःसाध्याः, यतो यत्र साधनसाध्या अपि भक्त्यादिमार्गाः कलौ दुःसाध्यास्तत्र कृतादियुगेष्वपि यो भक्तिमार्गः साधनासाध्यः केवलभगवदनुग्रहैकलभ्यस्तस्य कलौ सुतरामेव साधनासाध्यत्वेन दुःसाध्यत्वमिति सर्वात्मना शरणगतौ भगवान् तादृशे भक्तिमार्गेप्यनुग्रहं करिष्यतीति सर्वात्मना शरणमेव भावनीयं, नान्यत्कर्त्तव्यमिति स्वसिद्धान्तज्ञापनायोक्तं मे मतिरिति । मे मतिरित्येव । तेन स्वमार्गीयाणामिदमेव कर्तव्यं नान्यदिति भावः ॥१७॥

श्रीमदाचार्यचरणशरणस्मरणेन मे । हृद्यायाता प्रणालीयं ग्रन्थस्याध्वानुसारिणी ॥ १ ॥
भक्तिमार्गे स्वकीयस्य दार्ढ्यार्थं सर्वथा इमे । अपेक्षिता विवेकाद्यास्त्वेतदर्थं तदाश्रयः ॥ २ ॥
श्रीमदाचार्यचरणैरिति ते वर्णिताः स्फुटम् । अतस्त एव चरणास्तदर्थं शरणं मम ॥ ३ ॥

इति श्रीघनश्यामात्मजश्रीगोपीशचरणविरचिता विवेकधैर्याश्रयविवृतिः सम्पूर्णा ॥

[गो. उ.] भक्तिरादिर्येषां ते भक्त्यादयः । तेन च ते मार्गाश्च भक्त्यादिमार्गाः । प्रावाहिकभक्तिमार्गो मर्यादाभक्तिमार्गः पुष्टिभक्तिमार्गश्चेत्यर्थः ॥ १७ ॥

विवेकधैर्याश्रयाणां विवृतिः कृतिशर्मणे । श्रीगोविन्दसुतेनोक्ता गोकुलोत्सवसूरिणा ॥

इति श्रीमद्वल्लभनन्दनचरणैकतानश्रीगोविन्दरायात्मजश्रीगोकुलोत्सवविरचिता
विवेकधैर्याश्रयविवृतिः सम्पूर्णा ॥

[व्र.] तेषां साधनसापेक्षत्वादेककोटावुक्ताः, अयं तन्निरपेक्षोऽनुकल्परूपश्चेत्यतो भिन्नतयोक्तः । एतं भगवदाशयमहं जानामीत्याहुर्मे मतिरिति । तथा चैतद्ग्रन्थं मदाज्ञारूपमनुसन्धायाश्रयं कुर्वतां सर्वथा भगवानाश्रयं ददातीत्याशयः ॥

स्वरुचा तिरस्कृतपयोदरुचिं यमुनातटे रचितवेणुरवम् ।
व्रजनायकं रुचिररासकरं सततं विभावय मदीय मनः ॥ १ ॥

विवेकधैर्याश्रयाणां विवृतिस्तु यथामति । कृता तेन प्रसीदन्तु स्वाचार्याः सततं मयि ॥२॥
त्वदीयत्ववशाद्धाष्ट्याल्लिखितं यन्मयात्र तत् । भूयात्स्वाचार्यमोदाय बालधौर्त्यं यथा पितुः ॥३॥

इति श्रीमदाचार्यचरणैकतानश्रीश्यामलसुतश्रीव्रजराजविरचिता विवेकधैर्याश्रयविवृतिः सम्पूर्णा ॥

વિવેકધૈર્યાશ્રય

ગ્રંથપરિચયઃ—ભક્તિની દઢતા વિશેષ થવા સારુ શ્રીમદાચાર્યચરણોએ આ ગ્રંથ પ્રગટ કરેલો છે. એમાં વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રયનું સ્વરૂપ નિરૂપિત કરેલું છે.

શ્રી પ્રભુથી ચિત્તને વિમુખ ન થવા સારુ શ્રી પ્રભુ જ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ કરશે એવું દઢ અનુસંધાન સદા–સર્વદા રાખવાથી ચિત્ત વ્યગ્ર થશે નહિ. એ વિવેકનું મુખ્ય સ્વરૂપ છે. એવું અનુસંધાન રાખતાં કોઈ પદાર્થની અપેક્ષા થાય તો પણ પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી નહિ, પણ એકાગ્ર ચિત્તે પ્રભુની સેવા જ કર્યા કરવી, એમ વિવેકનાં નવ સ્વરૂપ બતાવેલાં છે. ગમે તેવી આપત્તિ આવી પડે તોપણ ધૈર્યનો ત્યાગ કરી પ્રભુસેવાથી વિમુખ થવું નહિ. કેવી કેવી આપત્તિઓમાં ધૈર્ય રાખવું એ જણાવવા ધૈર્યનું સ્વરૂપ સમજાવેલું છે. પોતે ચલાવીને ઇન્દ્રિયોના કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું નહિ અને જ્યાં પોતાનાથી ધૈર્ય ન રહી શકે ત્યાં શ્રી પ્રભુની શરણભાવના કરવી. શ્રી પ્રભુની સેવામાં જે મનુષ્યો પ્રભુથી વિમુખ હોય તે દુઃખ આપે તોપણ એમનો અપરાધ નહિ ગણતાં પોતાનો જ દોષ ગણી શ્રી પ્રભુનો આશ્રય રાખવો એ આશ્રયના સ્વરૂપમાં કહેલું છે. ત્રિવિધ દુઃખો આવવાથી આશ્રય છૂટી જાય છે, તેથી એ દુઃખોની નિવૃત્તિના ઉપાયો જણાવીને શ્રી પ્રભુના આશ્રયનો ત્યાગ નહિ કરતાં પ્રભુ પર વિશ્વાસ રાખી પ્રભુઇચ્છાએ જે પ્રાપ્ત થાય તેટલામાં નિર્વાહ કરી સેવા કરવી. લૌકિક અને વૈદિક કાર્યો પણ લોકસંગ્રહ માટે જ કરવાં. કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિ–એ ત્રણ માર્ગો ભક્તિ માટે કહેલા છે તે યથાર્થ રીતે થઈ શકે એવો આજનો સમય નથી, તેથી કેવળ શ્રી પ્રભુનો આશ્રય રાખવો. એમ સર્વાત્મભાવે કરીને શરણભાવના કરવી, બીજું કશું કરવું નહિ, એવો પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવેલો છે.

विवेकधैर्ये सततं रक्षणीये तथाश्रयः ।
विवेकस्तु हरिः सर्वं निजेच्छातः करिष्यति ॥१॥

જે પ્રકારે નિરંતર વિવેક અને ધૈર્ય રાખવું યોગ્ય છે તેમ ભગવાનનો આશ્રય પણ રાખવો યોગ્ય છે. વિવેક તો એ સમજવો કે શ્રીહરિ પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ કાંઈ કરશે. ૧

પ્રથમ વિવેકઃ—શ્રીહરિએ એનો અંગીકાર કર્યો છે માટે એને જે પદાર્થ અપેક્ષિત હશે તે પોતે જ સિદ્ધ કરશે એવો વિશ્વાસ રાખીને ભગવત્સેવા કર્યા જવી, પણ પોતાનું પ્રયત્નાદિ કરવું નહિ.

બીજો વિવેકઃ—સર્વના ઈશ્વર અને આત્મા શ્રી પ્રભુ ભક્તની ઇચ્છા વિકારવાળી હોય તો પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ કરશે અને પ્રભુ સંબંધીની હશે તો ભક્તની ઇચ્છા પ્રમાણે કરશે.

प्रार्थिते वा ततः किं स्यात् स्वाम्यभिप्रायसंशयात् ।
सर्वत्र तस्य सर्वं हि सर्वसामर्थ्यमेव च ॥ २ ॥

સ્વામીના અભિપ્રાયમાં સંશય હોવાના કારણે, અથવા પ્રાર્થના કરવાથી પણ શું થાય? એ પ્રભુને તો સર્વત્ર નિશ્ચયે સર્વ સિદ્ધ છે અને એમનામાં સર્વ સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય છે જ. ૨

ત્રીજો વિવેકઃ—ભગવાનની ઇચ્છા જીવને કાંઈ પણ આપવાની હશે તો આપશે જ, પણ પોતાની ઇચ્છા આપવાની નહિ હશે તો કદી પણ આપશે નહિ, તો પછી પ્રાર્થના કરી ધર્મની હાનિ કરવી નહિ.

ચોથો વિવેકઃ—સર્વ વસ્તુ મેળવવાનું સામર્થ્ય ભગવાનમાં છે અને અસાધ્ય વસ્તુ પણ મેળવી આપે છે, માટે એમની સેવા ત્યજીને જે કાંઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે નિષ્ફળ છે.

अभिमानश्च सन्त्याज्यः स्वाम्यधीनत्वभावनात् ।
विशेषतश्चेदाज्ञा स्यादन्तःकरणगोचरः ॥ ३ ॥
तदा विशेषगत्यादि भाव्यं भिन्नं तु दैहिकात् ॥३½॥

સ્વામીની અધીનતાના વિચારથી અભિમાન પણ વાસના સહિત ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. પ્રભુ અંતરાત્મા છે એમની વિશેષ કરીને સેવા સંબંધી વિશેષ આજ્ઞા થાય ત્યારે એમ કરવું. જો એ આજ્ઞા દેહાદિક સંબંધથી જુદી હોય અને એ ભગવાનના સ્વરૂપ અને લીલા સંબંધની હોય તેવી આજ્ઞાની ભાવના કરવી. ૩–૩½

પાંચમો વિવેકઃ—જો દેહ અને ઇન્દ્રિય વગેરેને એના વિષયોમાં અભિમાનને લીધે સ્વતંત્રપણાથી રોકવામાં આવે તો એમનો તે તે વિષયોમાં વિનિયોગ કર્યો ગણાય, માટે દેહાદિ ભગવાનને અર્પણ કર્યાં છે અને એ એમને અધીન છે એવી ભાવના કરવી. બીજું કામ દોષરૂપ હોવાથી એ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

છઠ્ઠો વિવેકઃ—પ્રભુની સેવામાં ઉપયોગી વિશેષ આજ્ઞા થાય તે પ્રમાણે કરવા તત્પર રહેવું.

आपद्गत्यादिकार्येषु हठस्त्याज्यश्च सर्वथा ॥४॥

अनाग्रहश्च सर्वत्र धर्माधर्माग्रदर्शनम् ।
विवेकोऽयं समाख्यातो धैर्यं तु विनिरूप्यते ॥५॥

દુઃખાદિ પ્રસંગોમાં દુરાગ્રહનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો. ધર્મ અને અધર્મનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરવું. સર્વ વિષયોમાં આગ્રહ કરવો નહિ. આ વિવેકનું સ્વરૂપ કહેલું છે, હવે ધૈર્યનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. ૪–૫

સાતમો વિવેકઃ—આપત્તિકાળમાં પ્રભુસંબંધમાં તેમજ લૌકિક સંબંધમાં વિના પ્રયત્ને જે મળે તેનાથી ચલાવવું. એ વિના ચાલશે નહિ, એવી હઠ કરવી નહિ.

આઠમો વિવેકઃ—ભગવત્સેવાનો ત્યાગ કરી બીજા વિષયોમાં સ્માર્ત તથા વૈદિક કાર્યો કરવામાં આગ્રહ કરવો નહિ.

નવમો વિવેકઃ—જે કાર્યો કરવાથી પાપ લાગે અને અધર્મ થાય તે કરવાં નહિ.

त्रिदुःखसहनं धैर्यमामृतेः सर्वतः सदा ।
तक्रवद् देहवद् भाव्यं जडवत् गोपभार्यवत् ॥६॥

મરણપર્યંત સર્વ પ્રકારથી નિરંતર ત્રિવિધ દુઃખો સહન કરવાં એ ધૈર્ય કહેવાય. દેહ સંબંધી દુઃખોમાં છાશની માફક, ઇંદ્રિય સંબંધી દુઃખોમાં જડભરતની માફક, અને પ્રારબ્ધ ભોગવવામાં કે પ્રભુએ ફળ આપવા કરેલા વિલંબમાં ગોપીજનોની માફક ભાવના કરવી. ૬

દુઃખો ત્રણ પ્રકારનાં છે: (૧) આધિભૌતિક દુઃખ–દેહ સંબંધીનું, જેમ છાશમાંથી માખણ લઈ લીધા પછી છાશ સારરહિત થઈ જાય છે અને પછી એ ઢોળાઈ જાય એમાં કશું દુઃખ થતું નથી તેમ દેહના–સંબંધમાંથી, છાશની માફક, અભિમાન છોડવાથી, અપમાનાદિ થાય એનું દુઃખ ન થાય, એવા અભિપ્રાયથી દેહના સંબંધી સ્ત્રી–પુત્રાદિમાં છાશની જેમ નિઃસાર દૃષ્ટિથી જોવું. દેહાદિથી ભગવત્સંબંધી કાર્યમાં માખણ માફક અભિમાન રાખવું. એ આધિભૌતિક દુઃખ સહન કરવામાં છાશ દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

(૨) આધ્યાત્મિક દુઃખઃ—કામ–ક્રોધાદિ વડે ઇંદ્રિયસંબંધીનું, જેમ જડભરતને ભગવદ્ભાવનાવાળી બધી ઇંદ્રિયો થઈ હતી તેથી એમને દુઃખનું ભાન નહોતું અને જડપણું થયું હતું, તે પ્રમાણે સેવામાં પ્રવૃત્ત થયેલી બધી ઇંદ્રિયો ભગવત્સંબંધી છે એવું અનુસંધાન રાખી એને ભગવાનમાં વિનિયોગ કરે તેથી એનો ભગવાનનાં સેવા, ગુણ, કીર્તન, સ્મરણાદિમાં આવેશ રહે, એટલે કામ–ક્રોધાદિનું દુઃખ થાય નહિ. એવા અભિપ્રાયથી આધ્યાત્મિક દુઃખ સહન કરવામાં જડભરત દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

(૩) આધિદૈવિક દુઃખઃ—પ્રારબ્ધાધિ ભોગવવા કે પ્રભુએ ફળ આપતા કરેલા વિલંબના સંબંધીનું–જેમ અન્તર્ગૃહમાં રહેલાં ગોપભાર્યાઓને સકામબુદ્ધિરૂપ પ્રારબ્ધ-ભોગ હતો, તેથી એમને પ્રભુની સાથે રાસમાં મળવાના ફળમાં વિલંબ કારણરૂપ હતું; અને એમને ઘરમાંથી નીકળવાનો માર્ગ જડયો નહિ ત્યારે શ્રી ભગવાનનું ધ્યાન ધર્યું અને વિરહનું દુઃખ નરક લોક જેટલું થયું, એટલે એમના પાપની નિવૃત્તિ થઈ, અને એમના ધ્યાનમાં પ્રભુ પધાર્યા. પ્રભુનો આશ્લેષ કર્યો તેથી હજારો વરસના સ્વર્ગના સુખ જેવું સુખ થયું એ પછી સગુણ દેહનો ત્યાગ કર્યો અને ભગવત્-પ્રાપ્તિ થઈ તેમ જીવનને પણ પ્રારબ્ધભોગ પૂરા થયા પછી શ્રી ભગવાન ઇચ્છિત ફળ આપશે એમ માની ધૈર્ય રાખી દુઃખ સહન કરવું. જે ગોપીજનોનો નિર્ગુણ દેહ હતો તેમને રાસમાં આવવા સારુ કાંઈ પ્રતિબંધ ન હતો, અને ભગવાન પાસે આવ્યાં અને એમને ઘેર જવા સારુ કેટલાંક વચનો કહ્યાં, તેથી યજ્ઞપત્નીના જેમ ઘેર ગયાં નહિ, પણ મનની ઇચ્છા પૂરી નહિ થવાનો સંભવ થવાથી એમને દુઃખ થયું તે સહન કરીને વળતો જવાબ આપ્યો, અને ઘેર જવાની ઇચ્છા કરી નહિ. માટે વિલંબથી થતાં દુઃખો સહન કરીને પણ પૂર્ણ સ્નેહથી માર્ગની મર્યાદામાં રહેવાથી ભગવાન ઇચ્છિત ફળ આપશે એવું ધૈર્ય રાખીને દુઃખ સહન કરવા એવા અભિપ્રાયથી આધિદૈવિક દુઃખ સહન કરવામાં ગોપીજનો દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

प्रतीकारो यदृच्छातः सिद्धश्चेन्नाग्रही भवेत् ।
भार्यादीनां तथान्येषामसतश्चाक्रमं सहेत् ॥૭॥

ભગવત્–ઇચ્છાએ જો દુઃખનિવૃત્તિનો ઉપાય સિદ્ધ થાય તો દુઃખ ભોગવવાનો આગ્રહ રાખવો નહિ. સ્ત્રીપુત્રાદિના તથા બીજા નીચ મનુષ્યોના તિરસ્કારો સહન કરવા. ૭

આધિભૌતિક દુઃખ મટાડવાની વ્યવસ્થા :—શ્રી ભગવાનની ઇચ્છાથી દુઃખની નિવૃત્તિનો ઉપાય સિદ્ધ થાય, એટલે કે સ્ત્રી વગેરે સેવામાં અનુકૂલ અથવા ઉદાસીન હોઈ આવરણ–રૂપ ન હોય તો એમનો ત્યાગ કરવાની હઠ પર જવું નહિ, એટલું જ નહિ, પણ એઓ અનુકૂલ હોય તો એમની પાસે સેવા કરાવવી, ઉદાસીન હોય તો જાતે કરવી, પણ એમનું સઘળી રીતનું યોગ–ક્ષેમ તો કરવું જ જોઈશે, એઓનો ત્યાગ નહિ કરવો. સ્ત્રી–પુત્રાદિ સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો જ એમનો ત્યાગ કરવો. નીચ મનુષ્યના તિરસ્કારને સહન કરવો.

આધ્યાત્મિક દુઃખ નિવૃત્ત કરવાની વ્યવસ્થા :— પોતાના વિષયરૂપ ભોગ્ય વસ્તુ ભોગવવા તરફ પ્રવૃત્તિ ન થાય. ઇંદ્રિયોના ભોગો સેવામાં અંતરાયરૂપ થતા નથી; તેથી એમનો ત્યાગ કરવા આગ્રહ ન કરવો, કારણ કે એવો ત્યાગ

કરવાનો આગ્રહ નહિ રાખનારાને સઘળા ભોગની સામગ્રી પ્રભુનિમિત્તે હોઈ જરૂરની છે માટે એનો પ્રભુમાં ઉપયોગ થયા પછી મહાપ્રસાદરૂપ તથા પોતાના સૌભાગ્યરૂપ હોવાથી એ ભોગો ભોગવવામાં આવે, ભગવદીય જનોમાં બહારની અને આંતર શુદ્ધિ થયે ભગવાનનો આવેશ થાય છે.

આધિદૈવિક દુઃખ નિવૃત્તિની વ્યવસ્થાઃ—પ્રારબ્ધભોગ અથવા પ્રભુએ કસોટી કર્યા પછી ભગવત્કૃપાથી પોતાના પ્રયત્ન વિના બાપ–દાદાથી જે ધન મળે તે શુદ્ધ છે, માટે એનો ત્યાગ કરવા આગ્રહ કરવો નહિ, કારણ પ્રારબ્ધ પણ ભગવાનને અધીન છે. આ ધન પ્રભુએ સેવાના ઉપયોગ માટે આપ્યું છે એમ માની એનો વિનિયોગ પ્રભુસેવામાં કરવો. દેહાદિસંબંધી દુઃખ દેનારાં સ્ત્રી વગેરેનું ભરણપોષણ અપેક્ષિત છે, ધર્મ અપેક્ષિત નથી, તેથી એમનું ભરણપોષણ ન હોય તો એ તિરસ્કાર કરે. એ સહન કરવો, ક્રોધાદિ કરવાં નહિ. મિત્રાદિ ઈર્ષ્યા કરે, ભાઈઓ દ્વેષ કરે, નોકરો તિરસ્કાર કરે, ધર્મના અનુરોધી ભકતાદિ પ્રમાદી જીવસ્વભાવે કરી તિરસ્કાર કરે, તો એ બધા પ્રારબ્ધાદિભોગ છે, એવી ભાવના રાખી ધૈર્ય ધારણ કરી દુઃખો સહન કરવાં, પણ એમના પર ક્રોધાદિ કરવાં નહિ.

स्वयमिन्द्रियकार्याणि कायवाङ्मनसा त्यजेत् ।
अशूरेणापि कर्तव्यं स्वस्यासामर्थ्यभावनात् ॥૮॥

પોતે મન, વચન અને કર્મથી સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષયોને ત્યાગ કરવા. પોતાની અશક્તિનો વિચાર કરીને અને ભગવાનના સામર્થ્યનો વિચાર કરી અશક્ત પુરુષે પણ વિષયભોગનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો. ૮

ઇંદ્રિયોને જીતવા દમન કરવામાં જે શૌર્યની આવશ્યકતા છે તે સર્વમાં નથી, તેથી એવા લોકો ભગવાનનો આશ્રય લઈને પોતાની ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રાકૃત વિષયમાં ઇંદ્રિયોને અલૌકિક પ્રભુસેવાનાં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરાવવી અને એમાં જે દુઃખ થાય તે સહન કરવું. પ્રારબ્ધભોગ સારુ કે પરીક્ષા સારુ પ્રભુ વિલંબ કરે એમાં પ્રભુની લીલા માની ધૈર્ય જ રાખવું.

अशक्ये हरिरेवास्ति सर्वमाश्रयतो भवेत् ।
एतत् सहनमत्रोक्तमाश्रयोऽतो निरूप्यते ॥૯॥

અશક્ય અવસ્થામાં હરિ ભગવાન જ રક્ષણ કરનારા છે. એમના આશ્રયથી–સર્વ થાય છે. અહીં ધૈર્ય–સહન કરવાનું કહ્યું છે, હવે આશ્રય–શરણ નિરૂપણ કરાય છે. ૯

જે જીવ સેવામાં પ્રવૃત્ત થયો છે અને જેનો વિવેકધૈર્યાદિમાં શક્તિ નથી તેણે શ્રી હરિ શરણ છે એવી ભાવના કરવી, એટલે જે બની શકે તેવાં કાર્ય પણ હરિના

આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે. જો આશ્રય ન હોય તો પોતાથી શક્ય હોય તોપણ સિદ્ધ થતું નથી. અર્થાત્ નિઃસાધનપણાથી શરણાગતિ થાય તો પ્રભુકૃપા વિવેક ધૈર્ય બધાં એક જ સમયમાં સિદ્ધ થાય છે.

ऐहिके पारलोके च सर्वथा शरणं हरिः ॥९½॥

આ લોકસંબંધી અને પરલોકસંબંધી કાર્યોમાં સર્વ પ્રકારે શ્રી હરિ જ મારું શરણ થાઓ. ૯½

પારલૌકિક સુખો મેળવવામાં અને સાંસારિક સુખો પ્રાપ્ત ન થતાં એ મેળવવામાં, એમ બધા પ્રકાર શ્રી હરિ જ શરણરૂપ છે.

दुःखहानौ तथा पापे भये कामाद्यपूरणे ॥१०॥
भक्तद्रोहे भक्त्यभावे भक्तैश्चातिक्रमे कृते ।
अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः ॥११॥

દુઃખની નિવૃત્તિ થવામાં તથા પાપ અને ભયમાં, ઇચ્છાઓ પૂરી નહિ થવામાં, ભક્તદ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં, ભક્તો દ્વારા અનાદર થાય ત્યારે, ન બની શકે અથવા બની શકે તેવાં કાર્યોમાં શ્રી હરિ સર્વ પ્રકારે મારું શરણ થાઓ. ૧૦–૧૧

ભક્તિમાર્ગના જીવની સેવામાં પ્રવૃત્તિ હોય અને એમાં કોઈ ભગવદપરાધ થઈ જાય ત્યારે ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ન થાય એ સારુ શરણની ભાવના કરવી. આ માર્ગમાં પ્રવેશ થતાં પહેલાં પ્રમાદથી કોઈ પાપ થયું હોય તો પોતાના દોષ વિચારી એની નિવૃત્તિ માટે શરણભાવના કરવી. પ્રાયશ્ચિત્તાદિ જેવું કશું કરવા જરૂર નથી. ભગવત્સ્વરૂપમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન ન થાય એ સારુ ભક્ત અપમાન કરે તો શરણ ધર્મ જાય છે. માટે સર્વાત્મભાવથી હરિના **શરણની** ભાવના કરવી.

अहंकारकृते चैव पोष्यपोषणरक्षणे ।
पोष्यातिक्रमणे चैव तथान्तेवास्यतिक्रमे ॥१२॥
अलौकिकमनःसिद्धौ सर्वार्थे शरणं हरिः ।
एवं चित्ते सदा भाव्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥१३॥

જીવસ્વભાવથી કોઈની સાથે અહંકાર કર્યો હોય એમાં, પોષણ કરવા યોગ્યનું પોષણ રક્ષણ કરવા સારુ, સેવકો દ્વારા અનાદર થવામાં, તેમજ પોતાના શિષ્યે કરેલા તિરસ્કાર માટે અભિમાન થાય તેથી આસુરાવેશ આવી જાય છે પછી વિવેકબુદ્ધિ વડે પશ્ચાત્તાપ થાય છે ત્યારે માનસી સેવાની સિદ્ધિમાં, તેમજ સર્વ અર્થોમાં, શ્રી હરિ જ મારું શરણ છે એવી ભાવના કરવી અને વાણી દ્વારા હરિકીર્તન કરવું. ૧૨–૧૩

આવા પ્રસંગોમાં કાયા, વાચા અને મનસા—એ ત્રણે પ્રકારથી પ્રભુની શરણાગતિ લેવી અને એમ કરવાથી આગળ જે અશક્ય કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ શક્યરૂપે પરિણામ પામે છે.

अन्यस्य भजनं तत्र स्वतो गमनमेव च ।
प्रार्थनाकार्यमात्रेऽपि ततोऽन्यत्र विवर्जयेत् ॥१४॥

શ્રી ભગવાન વિના બીજા દેવોનું ભજન, અને પોતે ત્યાં જવું એ, અને કોઈ કામ સારુ એમને પ્રાર્થના કરવી—આ ત્રણ વાતનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. ૧૪

જો એમ કરવામાં ન આવે તો શરણભાવના જતી રહે છે, શ્રી ભગવાનને અનન્ય ભક્તો જ પ્રિય છે, અને જો અન્યાશ્રય થાય તો એ એમને પોતાનો આશ્રય આપતા નથી.

अविश्वासो न कर्तव्यः सर्वथा बाधकस्तु सः ।
ब्रह्मास्त्रचातकौ भाव्यौ प्राप्तं सेवेत निर्ममः ॥१५॥

શરણાગતિમાં અવિશ્વાસ કરવો નહિ. એ તો સર્વ પ્રકારે બાધક છે. અવિશ્વાસમાં બ્રહ્માસ્ત્ર અને ચાતક પક્ષીનું દૃષ્ટાન્ત વિચારવા યોગ્ય છે. અને જે પ્રાપ્ત થયેલું છે તેનું મમતા રહિત થઈને સેવન કરવું. ૧૫

જેમ રાવણના પુત્ર ઇંદ્રજિતે સૂતરના દોરામાં બ્રહ્માસ્ત્રની ભાવના કરી એ વડે હનુમાનજીને બાંધી રાવણ પાસે લાવ્યા, પણ રાવણને એમાં અવિશ્વાસ આવ્યો અને એમને લોખંડની મોટી સાંકળોથી બાંધ્યા, પણ એ તોડી નાસી છૂટી ગયા. ચાતક પક્ષી સ્વાતિ નક્ષત્રનું જ જળ પીવું એવો દૃઢ નિશ્ચય કરે છે તો એને વિશ્વાસના બળથી સ્વાતિના વરસાદનું જળ મળે છે, અને એ પીવાને પણ ભાગ્યશાળી થાય છે. માટે અવિશ્વાસ છોડી દઈ, લૌકિક વિષયોમાં મમતાનો ત્યાગ કરી, દૈવઇચ્છાથી જે કાંઈ સુખદુઃખ અથવા એનાં સાધનો મળે તેનો અનુભવ કરવો, પણ એમાં અભિનિવેશ રાખવો નહિ.

यथाकथञ्चित् कार्याणि कुर्यादुच्चावचान्यपि ।
किं वा प्रोक्तेन बहुना शरणं भावयेद्धरिम् ॥१६॥

લૌકિક અને વૈદિક કાર્યો પણ પ્રભુની આજ્ઞા સમજીને જે કાંઈ બને તેવી રીતે કરવાં. અથવા ઘણું કહેવાથી શું ? શ્રી હરિના શરણની ભાવના કરવી. ૧૬

વૈદિક કાર્યો સેવાના અનવસરમાં નિષ્કામપણાથી કરવાં. લૌકિક કાર્યો પણ મમતા રાખ્યા વિના કરવાં. સેવાનાં કાર્યો તથા લૌકિક—એ બંને જાતનાં કર્મો બની શકે ત્યાં સુધી કરવાં, પણ કરજ કરીને કે લોકલાજ સારુ એ કર્મો કરવાં નહિ.

एवमाश्रयणं प्रोक्तं सर्वेषां सर्वदा हितम् ।
कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मतिः ॥१७॥

આ પ્રકારે આશ્રયના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું. એ કલિયુગમાં બધા વર્ણ આશ્રમ-વાળાને નિરંતર હિતકારી છે. ઉપાસનાદિ મર્યાદામાર્ગ કઠિન સાધન વડે સિદ્ધ થાય તેવા છે, એમ શ્રીમદાચાર્યચરણનું માનવું છે. ૧૭

બીજા યુગોમાં ધર્મ પ્રધાન હતો અને તેથી સાધન વડે ઉપાસના કર્મ વગેરેનાં ફળ મળતાં હતાં, પણ કલિયુગ પાપપ્રધાન છે તેથી સાધનના અભાવમાં ભક્તિ વગેરે થઈ શકે નહિ, માટે શરણાગતિ કરવાથી શ્રી ભગવાન અનુગ્રહ કરશે એવી ભાવના કરવી, બીજું કશું કરવું નહિ.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો વિવેકધૈર્યાશ્રયનિરૂપણ
નામનો ગ્રંથ સંપૂર્ણ થયો.